

**10 02 00 ЗАБОНШИНОСӢ**  
**10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ**  
**10 02 00 LINGUISTICS**

---

**10 02 20 СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ, ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ И  
СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

**10 02 20 COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS**

**УДК 81'255.2**

**ББК 81.2 Тоҷ**

**НАҚШИ ВОЖАҲОИ СОМАТИКӢ ДАР  
ТАШАККУЛИ ИБОРАҲОИ  
СИНТАКСИСИИ АШӢОРИ ФАРЗОНА  
ДАР ҚИЁС БО «МАСНАВИИ МАӢНАВӢ»-  
И ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ**

**РОЛЬ СОМАТИЧЕСКИХ СЛОВ В  
ОБРАЗОВАНИИ СИНТАКСИЧЕСКИХ  
СЛОВСОЧЕТАНИЙ В ПОЭЗИИ  
ФАРЗОНЫ В СОПОСТАВЛЕНИИ  
С «МАСНАВИ МА'НАВИ»  
ДЖАЛАЛАДИНА БАЛХИ**

**THE ROLE OF SOMATIC WORDS IN  
THE FORMATION OF SYNTACTICAL WORD-  
COMBINATIONS IN FARZONA'S  
POETRY IN CORRELATION WITH  
"MASNAVI MANAVI" BY  
DJALALADDIN BALKHI**

**Алишерзода Фарзона**, докторанти  
(Phd) кафедраи забони тоҷикии  
МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд  
ба номи академик Б. Гафуров»  
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**Алишерзода Фарзона**, докторант  
(Phd) кафедраи таджикского  
языка ГОУ "Худжандский  
государственный университет  
имени академика Б. Гафурова"  
(Таджикистан, Худжанд)

**Alisherzoda Farzona**, Doctoral student  
of the Tajik language department under  
the State Educational Institution SEI  
"KhSU named after acad. B. Gafurov"  
(Tajikistan, Khujand)  
**E.MAIL: alisherzoda91@mail.ru**

**Вожаҳои калидӣ:** соматизмҳо, ибораҳои синтаксисӣ, ашъори Фарзона, «Маснави маънавӣ», Ҷалолуддини Балхӣ, ибораҳои исмии соматикӣ, ибораҳои сифатии соматикӣ, ибораҳои ҷонишинии соматикӣ, ибораҳои феълии соматикӣ

Масъалаи мавқеи вожаҳои соматикӣ дар таашаккули ибораҳои синтаксисии ашъори Фарзона дар муқоиса бо «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ бааррасӣ шудааст. Дар асоси маводи сечилдаи ашъори Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона – «Қатрае аз Мӯлиён», маҷмӯаи «Ҳама гул, ҳама тарона» ва «Маснави маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ нақши соматизмҳо дар созмони ибораҳои исмӣ, сифатӣ, ҷонишинӣ ва феълӣ нишон дода, ҳулоса бароварда шудааст, ки аз байни ин намуди ибораҳои ибораҳои исмӣ ва феълии соматикӣ хеле фаъоланд. Зикр гардидааст, ки дар ашъори ҳар ду шоир ибораҳои соматикӣ исмии ҳар ду ҷузъаи вожаҳои ифодагари узвҳои инсонӣ зиёд ба назар мерасанд. Дар як қисм ибораҳои соматикӣ исмии ашъори мавриди таҳлил алоқаи омехта, дар байни ҷузъҳои дигар алоқаи ҳамроҳӣ дида мешавад.

**Ключевые слова:** соматизмы, синтаксические выражения, поэзия Фарзоны, «Маснави ма'нави» Джалаладдина Балхи, именные соматические словосочетания, адъективные соматические словосочетания, местоименные соматические словосочетания, глагольные соматические словосочетания

Анализируется роль соматических слов в образовании соматических словосочетаний в поэзии Фарзоны в сопоставлении с «Маснави ма’нави» Джалаладдина Балхи. На основе богатого фактологического материала из трёхтомника Народного поэта Таджикистана Фарзоны – «Қатрае аз Мулиён» («Капля из Мулияна»), сборника стихов «Ҳама гул, ҳама тарона» («Всё в цветах, всё в песнях») в сопоставлении с примерами из поэмы «Маснави ма’нави» Мавляно Джалаладдина Балхи показана роль соматизмов в образовании именных, адъективных, местоименных и глагольных словосочетаний. Сделан вывод о том, что среди таких словосочетаний более активными являются именные и глагольные словосочетания. Отмечается, что в указанных произведениях обоих поэтов чаще встречаются именные соматические словосочетания, оба компонента которых составляют слова, называющие человеческие органы. В некоторых именных соматических словосочетаниях используется сопроводительная связь, в других-смешанная.

**Key-words:** somatisms, syntactical expressions, Farzona’s poetry, “Masnavii Manavi” by Djalaladdin Balkhi, nominal somatic word-combinations, adjectival somatic word-combinations, pronominal somatic word-combinations, verbal somatic word-combinations

The author of the article analyzes the role of somatic words in the formation of somatic word-combinations in Farzona’s poetry in correlation with “Masnavii Manavi” by Djalaladdin Balkhi. Designing on the premise of rich factological material from the compositions by the People’s Poet of Tajikistan Farzona consisting of three volumes, the author shows the role of somatisms in the formation of nominal, adjectival, pronominal and verbal word-combinations; the conclusion was made that the most active among the latter are nominal and verbal ones; such works of Farzona were taken for research as “Katrave az Muliyon” (“A Drop from Muliyon”) and the collection of poems “Hama Gul, hama Tarona” (“Flowers Blooming everywhere, Songs Resound all around”); the examples are correlated with those ones from “Masnavii Manavi” by Djalaladdin Balkhi.

It is marked that mostly nominal somatic word-combinations are occurred in the productions of the both poets, the two components of them present the words designating human organs. In some nominal somatic word-combinations there is used accompanying connection, in other ones the latter is mixed.

Соматизмҳо чун предмети омӯзиши илмҳои гуногун: забоншиносӣ, антропология, этнография, ҷаласа қарор дорад. Вожаҳои соматикӣ қисмати муҳимми таркиби луғавии ҳамаи забонҳоро фаро мегиранд. Аксарияти ин навъ вожаҳо хусусияти сермаъноӣ зоҳир намуда, дар калимасозии иборадорӣ хеле ғафол мебошанд.

Дар ашъори Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона ва шохасари Ҷалолуддини Балхӣ “Маснави маънавӣ” ҳамаи навъҳои ибораҳо дучор меоянд. Дар эҷодиёти Фарзона ва Мавлонои Балхӣ вожаҳои соматикӣ дар таркиби ибораҳо зиёд ба кор рафта, тавассути онҳо маъниҳои наву тоза баён гардидаанд.

Масалан, Фарзона дар мунтахаби сечилдаи ашъораш “Қатрае аз Мулиён” тавассути вожаи соматикӣ **рӯй** якчанд ибораи нодиреро ба кор бурдааст, ки аз истеъдоди баланди шоирии ӯ дарак медиҳад. Ибораҳои шоиронаи ӯ аз қабилҳои **чинии рӯи субҳ** [6, ҷ.1, с.441], **рӯи санги дил** [6, ҷ.1, с.476], **оҳари рӯи чаман** [6, ҷ.2, с.111], **рӯи урёни субҳ** [6, ҷ.2, с.197], **рӯи субҳи наврас** [6, ҷ.2, с.202], **рӯи мармари сияҳи шаб** [6, ҷ.2, с.345], **рӯи барги дилаш** [6, ҷ.3, с.45], **рӯи дили густурдаи ман** [6, ҷ.3, с.73], **рӯи гӯри имон** [6, ҷ.3, с.101], **рӯи турши вожаҳо** [6, ҷ.3, с.226], **рӯи суфраи шаб** [6, ҷ.3, с.308] ва ғ. мебошанд. Мисол:

*Барафкан пардаҳоро, дидаи тирезаро во кун,*

*Зи рӯи субҳи наврас об деҳ чашмони пазмонро [6, ҷ.2, с.202].*

Дар ашъори шоира истифода шудани вожаҳои маъмулӣ ба маънии нав мушохида шудаанд. Масалан, вожаи **наврас** чун «1. чавон, наврасида; тоза, нозук; 2. маҷ. чизи марғуб, матлуб, дилчасп» [8, ҷ.1, с.822] маъмул аст. Шоира ин вожаро дар таркиби ибораи **рӯи субҳи наврас** бо маънии навдамида, навпадидомада, оғози субҳ, наврасида, нав фарорасида... кор фармуда, баёнашро ҷолибу ҷозиб гардонидааст. Дар ин ибора **рӯй** тобиши маъноии **оғоз, фарорасӣ, намудро** ба худ гирифтааст.

Ибораҳои ашъори шоирони мавриди назарро, ки соматизмҳо ҷузъи асосии ибораро ташкил медиҳанд, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

**1. Ибораҳои исмии соматикӣ.** Ин навъи ибораҳо ҳам дар ашъори Фарзона ва ҳам дар «Маснавии маънавӣ» хеле серистеъмоланд. Ибораҳои исмии соматикӣ, ки бо бандаки изофӣ сохта шудаанд, бештар мавқеъ доранд. Дар ашъори Фарзона созмони ин хели ибораҳо аз **исму исм:** забони шабнаму хуршед [6, ҷ.1, с.418], панҷаи мижгон [6, ҷ.2, с.68], ноҳуни борон [6, ҷ.1, с.28], ҷабини гул [6, ҷ.2, с.78], устухони майит [6, ҷ.2, с.190], синаи субҳ [6, ҷ.2, с.352], садои пой зимистон [6, ҷ.1, с.335], ва ғ., **исму сифат:** дастҳои офтобӣ [6, ҷ.1, с.414], мижғони тоҷикӣ [6, ҷ.2, с.454], тани хокӣ [6, ҷ.1, с.141], дили намозӣ [6, ҷ.1, с.157], дили харгӯшӣ [6, ҷ.2, с.41], дили дилношинос [6, ҷ.2, с.142], дили тохир [6, ҷ.2, с.225], дили музофотӣ [6, ҷ.3, с.304] ва ғ.; **исму шумора:** дили ҳазорсола [6, ҷ.2, с.239], қалби сиву шашсола [6, ҷ.3, с.245], дилҳои ҳашдаҳсолагон [6, ҷ.2, с.249], **исму ҷонишин:** абрувони худ [6, ҷ.1, с.34], тани кас [6, ҷ.2, с.116]; **исму сифати феълӣ:** устухони мурда [6, ҷ.3, с.252], андомҳои кӯфта [6, ҷ.3, с.32], дили нашкастанӣ [6, ҷ.2, с.251] ва ғ. мушохида гардид.

*Ҳеч медонӣ, ки ман дар номаҳои субҳ бо ту*

*Бо забони шабнаму хуршед ҳарфе рондаам [6, ҷ.1, с.418].*

*Бувад оё, ки айёме чун ашқи лолагун ларзад*

*Ба ҳар миҷғони тоҷикӣ дили сад турки тирандоз [6, ҷ.2, с.454].*

*Ҷони маниву дар тани кас ҷо гирифтаӣ,*

*Он қадр бурдамаст, ки ҳамон қадр бохтаст [6, ҷ.2, с.116].*

Дар «Маснавии маънавӣ» ибораҳои исмии соматикӣ аз **исму исм:** дили дарё [д.1, с.36], чашми дил [д.1, с.84], дили суфра [д.1, с.88], рухсори марғ [д.3, с.201], гулӯи сабр [д.6, с.37]; **исму сифат:** дили торику пурзангор [д.1, с.151], чашми иблисона [д.3, с.134], лаби дамсоз [д.1, с.5]; **исму шумора:** забони садгаз [д.3, с.149]; **исму ҷонишин:** симои ӯ [д.4, с.16], ангушти худ [д.1, с.211]; **исму сифати феълӣ:** дили сӯзида [д.1, с.25], дасти шикаста [д.5, с.31], дили мурда [д.5, с.54] сохта шудаанд.

*Рӯйи зинти туст на рухсори марғ,*

*Ҷони ту ҳамчун дарахту марғ барғ [д.3, с.201].*

*Чашми иблисонаро як дам бибанд,*

*Чанд бинӣ сурат охир? Чанд, чанд? [д.3, с.135]*

*Чун ба наздики валиоллаҳ шавад,*

*Он забони садгазаш кӯтаҳ шавад [д.3, с.149].*

Дар эҷодиёти Фарзона ибораҳои исмие амсоли **садои пой зимистон, садои пой ҳазон, шарфаи пой насим, шарфаи пойҳои пойиз, шарфаи пой офтоб** истифода гаштаанд, ки онҳо тавассути алоқаи изофӣ созмон ёфта, ибораҳои мураккабанд. Аслан **пой**, ки вазифаи ҳаракат, роҳгардиро иҷро менамояд, махсуси инсон ва ҳайвоноту парандагон мебошад. Вожаҳои **зимистон, ҳазон, пойиз, насим, офтоб** ба гурӯҳи исмҳои ғайришахс ва бечон шомил мегарданд. Хунари шоирии Фарзона дар он аст, ки бо нисбат додани вожаи соматикӣ **пой** ба ин гуна исмҳо ибораҳои шоирона сохтааст ва ин ибораҳои шоиронаи ӯ байтҳоро хеле ҷолибу таъсирбахш намудаанд. Бояд қайд сохт, ки ин гуна ба предметҳои

гайришахс ва бечон нисбат додани **пой** дар ашъори шоири навгарои Эрон Сӯхробӣ Сипехрӣ низ ба мушоҳида расид. Далели ин гуфта «Садои пой об» мусаммо намудани яке аз маҷмӯаи ашъори шоир аст.

Дар байти поён **садои пой зимистон** маънии фаро расидани фасли зимистон, омадани фасли сардиро ифода кардааст. Шоира омадани фасли дайро ба асоқубии нафарони куҳансол, ки барои онҳо гарон аст, шабеҳ додааст:

*Гарон ба мисли асоқубии куҳансолест*

***Садои пой зимистон** [6, ҷ.1, с.335].*

Ба ҳамин монанд дар байти дигар омадани фасли тирамоҳро тасвир месозад. Тирамоҳ фасли вазидани бодҳои саҳт аст ва ин бодҳо боиси рехтани баргҳои дарахтон мегардад. Дар мисраи аввал ишора ба он бодҳо аст ва **шарфаи пойҳои поиз** омадани тирамоҳро ифода менамояд.

*Ин садое, ки мерасад, чӣ садост,*

***Шарфаи пойҳои поиз аст** [6, ҷ.2, с.39].*

Ҷалолуддини Балхӣ дар «Маснавии маънавӣ» аз ибораҳои исмии соматикӣ **чаши охирбин** ва **чаши охурбин** истифода кардааст. Дар ибораҳои мазкур исми **чаши** чузъи асосӣ буда, сифатҳои **охирбин** ва **охурбин**, ки ҳар ду дар ифодаи маънӣ зидди ҳамдигаранд, чузъи тобеъ мебошад. Бино бар шарҳи Фарҳанги «Маснавии маънавӣ»-и А. Қодириён вожаи **охирбин** дорои маънии **оқибатандеш**, **дурандеш**, **дурбин** [4, с.110] аст ва калимаи **охурбин** маъниҳои «1. Он ки чашмаш ба дастурхони пурнозу неъмат аст, ҳарис; 2. киноя аз шахси беандеша, кӯтоҳандеш»-ро [4, с.110] ифода мекунад:

***Чаши охирбин** тавонад дид рост,*

***Чаши охурбин** гурур асту хатост [д.1, с.152].*

***Чаши охурбин** бибааст аз баҳри Ҳақ,*

***Чаши охирбин** гушод андар сабақ [д.2, с.89].*

Айнан ҳамин маъниро Фарзона низ дар эҷодиёташ ба кор бурдааст. Яъне, ӯ дар пайравии Мавлавӣ зимни истифодаи муроди **чаши** вожаи **дида** тавсифҳои **охирбин** ва **охурбин**ро барои ифодаи матлаб муносиб дидааст:

*Дар дидаи охурбин дирӯзаму мозиам,*

*Дар дидаи охирбин фардоям пасфардо [6, ҷ.3, с.316].*

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар «Маснавии маънавӣ» ибораҳои исмии соматикӣ, ки ҳар ду чузъашон ҳам вожаҳои ифодагари узвҳои инсон аст, зиёд ба назар расиданд: **чаши сар** [д.3, с.76], **чаши дил** [д.3, с.107], **гӯши сар** [д.3, с.9], **гӯши дил** [д.3, с.9], **гӯши бадан** [д.3, с.9], **чаши тан** [д.6, с.44], **меъдаи тан** [д.5, с.148], **меъдаи дил** [д.5, с.148], **кафи даст** [д.5, с.53], **хуни чигар** [д.1, с.133], **хуни дил** [д.3, с.274], **мӯйи пешонӣ** [д.1, с.214], **мӯйи ришу мӯйи сар** [д.3, с.75], **дидаи дил** [д.5, с.48], **дидаи тан** [д.6, с.40], **панҷаи даст** [д.3, с.219], **даҳони дил** [д.1, с.60] ва ғ.

*Чумла гар мурданд эшон, гар ҳайанд,*

*Ҷоибу тинҳон зи **чаши дил** кайянд? [д.3, с.107]*

*Ту набинӣ баргҳоро каф задан,*

*Гӯши дил бояд, на ин **гӯши бадан** [д.3, с.9].*

Дар як қисми ибораҳои соматикӣ исмии ашъори Фарзона байни чузъҳои алоқаи ҳамроҳӣ дида мешавад: **ҳама тан** [6, ҷ.1, с.82], **ҳазор дида** [6, ҷ.1, с.392], **ду дида** [6, ҷ.1, с.51], **як мижа** [6, ҷ.1, с.248], **як дил** [6, ҷ.3, с.280], **шаш рӯ** [6, ҷ.2, с.201], **як дона дил** [6, ҷ.2, с.320] **як реза дил** [6, ҷ.3, с.326] ва ғ.

***Ҳазор дида** шабошаб ситора мерезад*

*Дар интизори дидори он сабоҳи умед [6, ҷ.1, с.392].*

***Як реза дил** чӣ хоҳад аз бекарони офоқ,*

*Хулқи малак надорам, ҳӯи баишар надорам [6, ҷ.3, с.326].*

Дар қисми дигари ибораҳои соматикӣ ашъори шоира байни чузъҳо алокаи омехта низ дида мешавад. Масалан, дар ибораи **чашии чун Кавсари** ту чузъҳо тавассути ду воситаи грамматикӣ алоқа - бандаки изофӣ ва пешоянди чун (ба сони) алоқаманд шудаанд:

*Шайтонамӯ товуси ҳаёе дорам,  
К-ӯ раҳ надихад ба **чашии чун Кавсари** ту [6, ҷ.2, с.147].*

Дар ибораи исмӣ **садҳо ҳазор чашии гурубида**, ки аз ҷиҳати сохт мураккаб аст, алокаи байни чузъҳо ҳамроҳӣ ва изофӣ мебошад:

***Садҳо ҳазор чашии гурубида**  
Бӯсад ҳуруфи номаи табрикӣ [6, ҷ.3, с.338].*

Ба ҳамин монанд дар «Маснавии маънавӣ» низ ибораҳои исмӣ **лаби чун қанд** [д.1, с.93], **сад ҳазорон чашии дил** [д.3, с.146], ва ғ. байни чузъҳо алокаи омехта мушоҳида мешавад. Масалан, дар ибораҳои исмӣ **лаби чун қанд**, **руҳи чун Зухра**, ки ибораҳои ташбеҳианд, алокаи байни чузъҳо изофӣ ва вобастагӣ мебошад:

*Эй аҷаб, он аҳду он савганд ку?  
Ваъдаҳои он **лаби чун қанд** ку? [д.1, с.93]*

Дар «Маснавии маънавӣ» дар ибораҳои исмӣ соматикӣ зерин байни чузъҳо алокаи ҳамроҳӣ дида мешавад: **он лаб** [д.2, с.109], **ҳар ду пой** [д.2, с.25], **дах ангушт** [д.5, с.106], **сад басар** [д.3, с.76], **ду рух** [д.3, с.258], **сад бадан** [д.5, с.163], **ҳеч даст** [д.4, с.54], **як мушт кох** [д.2, с.15], **ду-се мушт** [д.6, с.79] ва ғ.

*Он кӣ дил бедор дорад, чашии сар,  
Гар бихуспад, баргушояд **сад басар** [д.3, с.76].  
Мегирист аз габн кӯдак ҳой-ҳой,  
К-эй маро бишкаста будӣ **ҳар ду пой** [д.2, с.25].*

## **2. Ибораҳои сифатӣ соматикӣ**

Маълум аст, ки ибораҳои сифатӣ дар забони тоҷикӣ дар дохили ибораҳои исмӣ ва феълӣ ташаккул меёбанд. Ба таъкиди забоншинос А. Мирзоев «аксари ибораҳои сифатӣ бо тамоми таркиб ба ибораҳои исмӣ даромада, чузъи тобеи онҳоро ташкил мекунанд. Дар натиҷа ибораҳои исмӣ аз рӯи сохту маъно мураккаб мешаванд [5, с.31].

Дар асоси маводи ҷамъовардаи мо аз ашъори Фарзона ва «Маснавии маънавӣ» маълум гардид, ки як қисм ибораҳои сифатӣ дар дохили ибораҳои исмӣ соматикӣ ташаккул ёфтаанд.

Масалан, дар ашъори Фарзона ибораҳои (**дили**) **чун офтоб нозанин** [6, ҷ.3, с.27], (**дили**) **бисёр осӣ** [7, ҷ.2, с.149], (**дили**) **чун гӯр торик** [6, ҷ.1, с.120], (**қалби**) **бузурги офтобӣ** [6, ҷ.1, с.426], (**меъдаи**) **хариси ҷаҳонхорае** [7, ҷ.2, с.388], (**мушти**) **гаронтар зи осмон** [6, ҷ.2, с.208], (**дили**) **пири сустҳофиза** [7, ҷ.2, с.240], (**синаи**) **чун қулла хуршедпазир** [6, ҷ.3, с.262], (**лабе**) **пур аз вожаҳои лолоӣ** [6, ҷ.3, с.112], (**лабе**) **пуропур аз шакарҳарф** [7, ҷ.2, с.483] ва ғ.

*Ин ҷо манам, ки бо **дили лабрези орзу**,  
Дорам нигаҳ ба ҷониби ояндаи **сапед** [6, ҷ.1, с.230].  
Ғунҷае бо **ширдандони сафеди шабнамияи**  
**Беҳабар аз кори дунё нарм механдад** [6, ҷ.2, с.348].  
**Ва пойҳои яхзадаи ночунбонро**,  
ки андаруни **кафшҳои куҳна** зиндагӣ мекунанд,*

*мекашанд ба сӯе [6, ҷ.3, с.15].*

Дар «Маснавии маънавӣ» ибораҳои сифатӣ зерин дар дохили ибораҳои исмӣ соматикӣ ташаккул ёфтаанд: (**дили**) **пажмурдаи пӯсидачон** [д.5, с.54], (**дили**) **испед ҳамчун барф** [д.2, с.11], (**чашии**) **мунири безавол** [д.2, с.8], (**чашии**) **бади захробдам** [д.6, с.13], (**ҷеҳраи**) **тобонтар аз хуршеди чошт** [д.4, с.32] ва ғ.

*Чун «алиф» чизе надорам, эй карим!  
Чуз диле дилтангтар аз чашми «мим» [д.6, с.135].  
Лек аз чашми бади захробдам,  
Захмҳои руҳфарсо хӯрдаам [д.6, с.13].  
Наргиси чашми хумори ҳалчу чон  
Охир аъмаи бину об аз вай чакон [д.4, с.95].*

Дар як қисм ибораҳои сифатӣ соматизмҳо ба вазифаи чузъи тобеъ омадаанд. Масалан, дар ашъори Фарзона ибораи сифатии **бар дил қариб** ба кор рафтааст. Ибораи мазкур ба воситаи пешоянди аслии **бар** сохта шудааст ва калимаи асосӣ сифати **қариб** буда, чузъи тобеъ исми **дил** аст, ва ин ибора муносибати дараҷаро мефаҳмонад:

*Эй ба монанди Худо бар дил қарибу аз назар дур,  
Бо туям дар дил ҳазорон гуфтани бесадо буд [6, қ.1, с.269].*

Ё ин ки дар «Маснавии маънавӣ» ибораи сифатии **пур аз хун молмол** корбаст шудааст, ки дар он исми **хун** ба вазифаи чузъи тобеъ омадааст:

*Гар шавад олам пур аз хун молмол,  
Кай хурад бандай Худо илло ҳалол? [д.2, с.193-194]*

Дар ибораи сифатии **(шодин) пинҳон зери даст** [д.3, с.261] бошад, исми **даст** ба сифати чузъи тобеъ ба кор рафтааст:

*З-он ки бахти неки ўро даршикаст,  
Дод сад шодини пинҳон зери даст [д.3, с.261].*

### 3. Ибораҳои ҷонишинии соматикӣ

Дар ашъори Фарзона ва «Маснавии маънавӣ» ибораҳои ҷонишиние, ки як чузъашонро соматизмҳо ташкил медиҳанд, хеле камистеъмол ҳастанд. Масалан, дар байти зерини Фарзона ибораи ҷонишинии **кучои дилам** ба кор рафтааст, ки чузъҳои аз ҷонишини саволии **кучо** ва исми **дил** тавассути алоқаи изофӣ созмон ёфтаанд:

*Меравӣ, меравӣ ба авҷ, ба авҷ,  
Ба кучои дилам, ба кучои дилам? [6, қ.3, с.224]*

Дар як қисм ибораҳои ҷонишинӣ, ба сифати чузъи тобеъ калимаҳои мураккаби соматикӣ иштирок меkunанд: **мани дилафсурда** [6, қ.1, с.282], **мани сарфурӯ** [6, қ.2, с.53], **мани шӯхчашм** [6, қ.1, с.20] ва ғ.

Дар «Маснавии маънавӣ» ибораи ҷонишинии изофии **мани оташчабин** ба кор рафтааст:

*Гард дид Иблису гуфт: «Ин фаръи тин  
Чун физояд бар мани оташчабин [д.1, с.230].*

### 4. Ибораҳои феълии соматикӣ

Ибораҳои феълӣ аз ҷиҳати сохт ва ифодаи муносибати синтаксисӣ мураккабтарин, сернавътарин ва серистеъмолтарин гурӯҳи ибораҳои синтаксисии забони адабии ҳозираи тоҷикӣ мебошанд. Дар ин навъи ибораҳо исм, сифат, шумора, ҷонишин, масдар, феъли ҳол, сифати феълӣ ва зарф ба воситаи пешоянд, пасоянд, пешоянду пасоянд (якҷоя) ва ба тарзи ҳамроҳӣ ба феъл тобеъ мешаванд [3, қ.2, с.77].

Дар эҷодиёти Фарзона ва «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ин навъ ибораҳо хеле серистеъмол буда, дар ташаккули онҳо вожаҳои соматикӣ низ зиёд истифода гардидаанд. Аз ҷиҳати алоқаи синтаксисиашон ибораҳои феълии соматикӣ ашъори шоирони мавриди назарро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

#### 1. Ибораҳои феълии пешояндӣ.

**Мисолҳо аз Фарзона: дар чашм доштан** [6, қ.1, с.84], **рӯ-рӯи даст овардан** [6, қ.2, с.12], **ба гӯши майсаҳо сура хондан** [6, қ.1, с.368], **ба даст соат бастан** [6, қ.2, с.439], **ба мӯ шона задан** [6, қ.1, с.291] ва ғ.

*Бар рағми хорҳои дарун захрхандаест  
Ин мӯйбанди гул, ки ба гесӯ нишондам [6, қ.1, с.408].*

**Мисолҳо аз Мавлавӣ:** дил ба Каъба рафтан [д.4, с.33], гармӣ дар чигар фузудан [д.2, с.209], бар дил бимолидан [д.2, с.17], шир аз сина расидан [д.4, с.97], аз чашм омадан [д.2, с.52] ва ғ.

*То лаби ҷӯ хандад аз оби маъин,*

*Лаб-лаби ҷӯ сар барорад ёсамин [д.6, с.158].*

2. Ибораҳои феълии алоқаи ҳамроҳӣ

**Мисолҳо аз Фарзона:** ангушт задан [6, ҷ.1, с.273], гавҳараквор ошён доштан [6, ҷ.1, с.417], даст бастан [6, ҷ.2, с.419] ва ғ.

*Шаббодан бедоре*

*Афшон бикунад гесӯ [6, ҷ.1, с.204].*

**Мисолҳо аз Мавлавӣ:** сад забон доштан [д.6, с.105], дил талаб кардан [д.2, с.42], гардан буридан [д.5, с.236], сина пардохтан [д.6, с.152], гардан шикастан [д.5, с.239], замир асар гирифтан [д.6, с.78] ва ғ.

*Он дамиву одамиву чорпо,*

*Чун шикам нур гашту бар неъмат заданд [д.4, с.210].*

3. Ибораҳои феълии пасояндӣ

**Мисолҳо аз Фарзона:** дилро оростан [6, ҷ.1, с.69], сарро фурутар кашидан [6, ҷ.1, с.112], дилро шинохтан [6, ҷ.2, с.348], сад шонаро шикастан [6, ҷ.2, с.184], чабини баҳорро бўсидан [7, ҷ.2, с.336], синаро Ҳичоз кардан [6, ҷ.3, с.64] ва ғ.

Ибораи феълии дилро офтоб додан, ки як дафъа дар ашъори Фарзона ба кор рафтааст, ибораи шоирона мебошад. Агар ба фарҳангҳо ручӯъ кунем, ибораи феълии **офтоб додан** мавҷуд аст, ки он чунин шарҳ дода шудааст: «офтоб додан-ба офтоб баровардан, дар ҷои офтобрӯя паҳн кардани чизе (мас., кӯрпа ё либосро) барои хушкондан ё ҳаво хӯрондан» [8, ҷ.2, с.43]. Ибораи **дилро офтоб додан** бошад, дар ашъори шоира ба маънии «ғаму андӯхро аз дил берун кардан» омадааст:

*Ман низ диламро*

*аз сандуқи сина баровардам.*

*Ман низ диламро, ки*

*бӯи андӯҳи зимистон мекард, офтоб додам [6, ҷ.3, с.366].*

**Мисолҳо аз Мавлавӣ:** дилро муҳр кардан [д.6, с.241], дилро нур додан [д.1, с.82], синаро по сохтан [д.4, с.130], дилро бекамон дӯхтан [д.6, с.217] ва ғ.

*Мӯсии ҷон синаро Сино қунад,*

*Тӯтиёни кӯрро бино қунад [д.5, с.151].*

*Нест сураат чаширо некӯ бимол,*

*То бибинӣ шаъшаъай нури ҷалол [д.6, с.265].*

4. Ибораҳои феълии пешояндию пасояндӣ

**Мисолҳо аз Фарзона:** дилро бо сеҳр навохтан [6, ҷ.1, с.18], гулуро ба гесувон назадан [6, ҷ.2, с.203], дастро ба қалам тақя додан [6, ҷ.1, с.444], кокулонро дар чашма тар кардан [6, ҷ.1, с.85] ва ғ.

*Оҳ, меҳоҳам, ки як рӯзи гулобӣ*

*дастро дар гардани хуришед андозам,*

*дар димоги осмон атри нафас резам [6, ҷ.1, с.372].*

**Мисолҳо аз Мавлавӣ:** сарро дар рӯшноӣ хӯй кардан [д.2, с.112], кори дилро ҷустан аз тан [д.5, с.66], шикамро бо ду даст гирифтан [д.6, с.147]...

*Гар яке сарро бибуррад аз бадан,*

*Садҳазорон сар барорад дар заман [д.1, с.226].*

Ҳамин тариқ, дар эҷодиёти Фарзона ва «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ибораҳои соматикӣ исмӣ, сифатӣ, ҷонишинӣ ва феълӣ бо мақсадҳои муайян, барои ифодаи афкори шоирони мавриди назар ба кор рафта, ибораҳои соматикӣ

исмӣ ва феълӣ дар ашъори ҳар ду ҳам хеле серистеъмол мебошанд. Бештари ибораҳои сифатӣ дар дохили ибораҳои соматикӣ исмӣ омадаанд. Ибораҳои соматикӣ чонишинӣ бошад, ҳам дар ашъори Фарзона ва ҳам «Маснави маънавӣ» камистеъмол ҳастанд. Ибораҳои зарфӣ як ҷузъашонро соматизмҳо ташкилдиханда дар ашъори ҳар ду шоир ҳам мушоҳида нагардиданд.

#### **Пайнавишт:**

1. Балхӣ Ҷ. Маснави маънавӣ (бар асоси матни Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар) / Ҷ. Балхӣ. – Техрон: Нашири замон, 2001. – 728 с.
2. Балхӣ Ҷ. Маснави маънавӣ / Ҷ. Балхӣ. Иборат аз 6 дафтар. ҷ.1, -223 с.; ҷ.2, -216 с.; ҷ.3, -279 с.; ҷ.4, -223 с.; ҷ.5, -252 с.; ҷ.6, -284 с. [www.sattor.com](http://www.sattor.com).
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик; Ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
4. Қодирийён Р. Фарҳанги «Маснави маънавӣ»: Дафтари аввал. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 207 с.
5. Мирзоев А. Ибораҳои феълии замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Монография / А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1972. – 252 с.
6. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Осори мунтахаб / Фарзона. – Хуҷанд: Нури маърифат, ҷ.1, 2003. – 510 с.; ҷ.2, 2003. – 472 с.; ҷ.3, 2003. – 378 с.
7. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Осори мунтахаб / Фарзона. – Хуҷанд: Хуросон-медиа, ҷ.1, 2014. – 504 с.; ҷ.2, 2014. – 500 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, ҷ.1, 2008. – 950с.; ҷ.2, 2008. – 945с.

#### **Reference Literature**

1. Balkhi Dj. Masnavi-i Manavi // Dj. Balkhi. – Tehran: Modern Editions, 2001. – 728 pp.
2. Balkhi Dj. Masnavi-i Manavi // Dj. Balkhi. Compositions out of 6 Note-Books. n-b.1., - 223 pp.; n-b.2., - 216 pp.; n-b.3., - 279 pp.; n-b.4., - 223 pp.; n-b.5., - 252 pp.; n-b.6., - 284 pp. [www.sattor.com](http://www.sattor.com).
3. The German of Modern Tajik Literary Language. Volume 2. Word-Combinations and Syntax of Simple Sentences. – Dushanbe: Knowledge, 1986. – 372 pp.
4. Kodiriyon R. “Masnavi-i Manavi” Glossary. Note-Book one. – Dushanbe: Gift, 2011. – 207 pp.
5. Mirzoyev A. Temporal Verbal Word-Combinations in Modern Tajik Literary Language. Monograph // A. Mirzoyev. – Dushanbe: Knowledge, 1972. – 252 pp.
6. Farzona. A Drop from Muliyon. // Farzona. – Khujand: Light of Enlightenment, V.1., 2003. – 510 pp.; V.2., 2003. – 472 pp.; V.3. 2003. – 378 pp.
7. Farzona. Flowers Blooming everywhere, Songs Resound all around. Selected Works // Farzona. – Khujand: Horasan-Media, V.1., 2014. – 504 pp.; V.2., 2014. – 500 pp.
8. Interpretation Dictionary of the Tajik Language. – Dushanbe. The Institute of Language and Literature named after Rudaki. Volume 1, 2008. – 950 pp.; Volume 2, 2008. – 945 pp.